

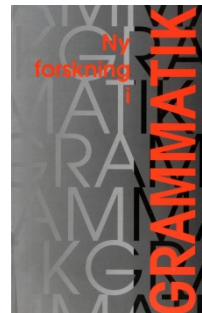
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Om fonologiens plads i den almen-sammenlignende grammatik

Forfatter: Klaus Geyer

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 22, 2015, s. 59-76

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Dansk Sprognævn, 2015

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om fonologiens plads i den almen-sammenlignende grammatik

Klaus Geyer

1. Introduktion

Grammatikker skrives og konsulteres af vidt forskellige grunde. I denne artikel står en bestemt type af grammatikker i fokus, nemlig den slags der ifølge Mosels kriterier (2006) for det første er deskriptive (og ikke præskriptive), for det andet på samme tid er aktive og passive, som Mosel kalder det, dvs. indtager både producentens og recipientens perspektiv, for det tredje henvender sig til specialister (og ikke til lægmænd) og endelig for det fjerde opfylder et meta-lingvistisk formål (og ikke er lavet fx til brug i sprogundervisningen). Det meta-lingvistiske formål er at dokumentere et sprog eller et sprogs varietet så godt som muligt, ikke at vise en vis lingvistisk teoris ydeevne.

Hvad angår indholdet i grammatikker, står morfo-syntaksen utvetydigt i centrum, mens status for lydlæren, fonologien, har vekslet en del gennem tidernes løb og er svingende mht. forskellige skoler i grammatikografien. I det 19. og tidlige 20. århundredes historisk-sammenlignende grammatik indtager fonologien en central plads sammen med morfologien, mens den i yngre strukturalistiske og fremfor alt generative (i vid betydning), formelt orienterede retninger i bedste fald forekommer marginalt som overflade-fænomen. I mere traditionelle grammatikker fx til undervisningsbrug og til brug som opslagsværk for almindelige sprogbrugere (referencegrammatikker) findes fonologiske forhold typisk i et indledende kapitel om bogstaverne og deres udtale – dog ofte uden at dette afsnit virker særligt integreret i resten af fremstillingen. I sprogtypologiske grammatikker der enten har almen-sammenlignende sigte eller sprogdokumentariske formål, er fonologien en uundværlig del; også her virker integrationen af fonologiske og morfo-syntaktiske forhold dog ikke altid helt udtømmende. Hvor fonologien passer ind i en almen-sammenlignende grammatik, hvorfor den udgør en essentiel del og hvordan den – udover værdien som sprogvidenskabelig genstand i sig selv – kan bidrage til det samlede sprogbeskrivelsesprojekt, er emnet for denne artikel.

Artiklens opbygning er som følger: Afsnit 2 skitserer rammen og idéerne bag den almen-sammenlignende grammatik og fonologiens placering deri. I afsnit 3 illustreres det ved hjælp af tre eksempler fra tysk og finsk, hvordan fonologien kan spille sammen med andre beskrivelsesniveauer i en grammatiks fremstilling. I afsnit 4 diskuterer jeg i detaljer, hvordan et problem i beskrivelsen af et bestemt fænomen i den tyske verbalfleksion kan løses udelukkende på fonologisk basis. En perspektiverende sammenfatning afslutter artiklen.

2. Den almen-sammenlignende grammatik

I det følgende skitseres den grammatiske ramme for undersøgelsen. Med udgangspunkt i et funktionelt-typologisk perspektiv står det klart at en grammatik over et sprog skal være velegnet til sammenligning med andre, ofte strukturelt vidt forskellige sprog. Når sprogenes struktur varierer så stærkt, er det uundgåeligt at bruge det, som alle sprog potentielt har til fælles, som basalt tertium comparationis for en almen grammatisk sammenligning af sprog: deres kommunikative og kognitive funktioner.

Idéen med at bruge begge beskrivelsesperspektiver, både det, som udgår fra formerne og det som udgår fra funktionerne, går tilbage til Georg von der Gabelentz (jf. fx 1901). Tages der former – fx morfemer, ord, fraser, sætninger – som organisationsprincip, tales der om den såkaldte semasiologiske, den analytiske eller den receptive tilgang; sådan er grammatikker som regel bygget op, både traditionelt og endnu i dag. Funktioner som organisationsprincip giver den såkaldte onomasiologiske, syntetiske eller produktive tilgang, som næppe gennemføres fuldt, om end mange grammatikker indeholder enkelte funktionsbaserede kapitler som fx om negation (jf. Lehmann 1989, Mosel, 2002 eller Geyer et al. 2014).

Men hvor er fonologiens plads i en sådan grammatik, hvor form og funktion relateres til hinanden gennem to klart forskellige, dog samtidigt uadskillelige tilgange, der komplementerer hinanden?

Først og fremmest kan det konstateres at fonologien i ikke ubetydelig grad handler om ikke-betydningsbærende sproglige fænomener (lydsegmenter) og således hverken passer ind i den analytiske eller den syntetiske del. Dog ville en grammatik uden fonologisk beskrivelse og analyse være ufuldstændig fra et sammenlignende perspektiv. Ifølge v. d. Gabelentz (1901: 87) skal “die

Lehre vom Lautbefunde”, dvs. fonologien, stå sammen med informationer om sprogets genetiske affiliation, dets sociolingviske situation og dets status mht. dokumentation i grammatikkens indledende del (“Prolegomena”). Her finder man altså foneminventaret og -systemet, kombinatoriske regler og restriktioner indenfor stavelsesstrukturen, fonologiske processer osv., men også information om de suprasegmentelle forhold samt i givet fald en fremstilling af fonem-grafem-korrespondencerne og grafematiske principper.

Men fonologien handler også, og ikke i ringe grad, om lydfænomener, der selv bærer betydning som fx intonationsforløb i relation til pragmatiske ytringsmodi og accentstrukturer i forhold til informationsstrukturering. Disse behandles i de tilsvarende onomasiologiske afsnit. Derudover findes der fonologiske fænomener, der interagerer så tæt med de betydningsbærende enheder at det slet ikke ville være hensigtsmæssigt (hverken beskrivelsesadækvat eller -økonomisk) at ignorere dem i de semasiologiske dele. Denne type fonologi, der her kaldes for grænseflade-fonologi, har ikke været så prominent i de grammatikografiske diskussioner. Dens ydeevne, men også dens restriktioner sonderes i det følgende ved hjælp af passende eksempler.

3. Fonologiske grænseflader i grammatikken

I det følgende diskuteres tre eksempler fra tysk og finsk for at illustrere relevansen af grænseflade-fonologien for et sprogs grammatik: Genus i tyske substantiver tjener som eksempel på grænsefladen mellem fonologien og en inhærent grammatisk kategori, finsk stadieveksling tjener som eksempel på grænsefladen mellem fonologi og allomorfi i stammen af flekterede ord, og tyske præfiks- og partikelverber tjener som eksempel på grænsefladen mellem fonologi og morfo-syntaktiske konstruktioner. Den velkendte grænseflade mellem fonologi og informationsstruktur (fx accentuering af informationsfokus) eller pragmatisk sætningsmodus (fx intonationskonturer i spørgsmål) diskuteres ikke.

3.1. Genus i tyske substantiver

Som bekendt kan genus – i hvert fald den type af genus som man finder i de indoeuropæiske sprog – betegnes som en arbitrær kategori for substantiver, for så vidt som et substantivs genus ikke kan forudsiges ud fra betydning. Lærebøgernes standardeksempel med betegnelserne for sol og måne er illustrative her: Tysk *Mond* er mask., italiensk *luna* fem. og islandsk *tungl* neutr. Omvendt

er tysk *Sonne* fem., italiensk *sole* mask. og slovensk *sonce* neutr. Arbitrariteten i forhold til betydningen relativeres dog en smule, når der tages højde for, at det i visse tilfælde kan forudsiges at substantiver indenfor et vist betydningsdomæne med høj sandsynlighed tilhører samme genusklasse. Således er tyske betegnelser for frugtsorter som regel¹ fem., hvilket medfører at låneord som *pomelo*, i spansk mask., får fem. genus i tysk. Der er dog ikke nogen som helst semantisk motivation for, at frugtbetegnelser skulle være fem. – de kunne lige så godt være mask. eller neutr. i tysk. Betegnelser for mandlige hhv. kvindelige personer hører for størstedelens vedkommende til² i to forskellige genusgrupper, og betegnelserne for de to genera – mask. vs. fem. – stammer fra disse prominente medlemmer; selve de to genera som grammatiske kategorier har selvfølgelig ingenting med mandlighed og kvindelighed at gøre.

Ordnes fonologiske form tillader en del forudsigelser for substantivernes genus i tysk, men disse er generelt ret usikre, og dermed har de fonologiske genusregler en relativt lav kvalitet overfor de semantiske og især de morfologiske (se nedenfor). Det skyldes at de fonologiske regler kun har begrænset rækkevidde (dvs. der findes kun få substantiver, som reglen kan anvendes på), gyldighed (dvs. der findes mange undtagelser) og/eller styrke (dvs. andre faktorer vinder, når der opstår en regelkonflikt). Dette vil fremgå af følgende eksempler på fonologiske genusregler (jf. Köpcke & Zubin 1996, 2009):

Enstavelssubstantiver med konsonantgrupper /**(K)**ft/ eller /**(K)**xt/ i codaen (dvs. efter stavelsens vokaliske kerne) er oftest fem., jf. *Gicht* 'gigt', *Luft* 'luft' og *Kraft* 'kraft' – dog ikke fx *Schaft* 'skaft', som er mask., *Recht* 'ret', som er neutr., eller personbetegnelserne *Knecht* 'gårdskar' og *Wicht* 'nisse', der kategoriseres på samme vis som de allerfleste andre mandlige personbetegnelser, dvs. som mask. Ud af 55 enstavelssubstantiver, der slutter på /**(K)**ft/ eller /**(K)**xt/, er der 35 fem. og hele 16 der får deres genus tildelt pga. semantiske regler.

Reglen om korrelationen mellem /**(K)**ft/ eller /**(K)**xt/ i codaen og genus fem. står i modsætning til en generel tendens til, at sandsynligheden for at et

1 Dette gælder dog lige netop ikke det mask. substantiv *Apfel* 'æble', som måske betegner den vigtigste og typiske frugt.

2 Der findes nogle få undtagelser som fx *Tunte* fem. 'homoseksuel mand' eller *Mädchen* neutr. 'pige', der bl. a. skaber genus-sexus-konflikter mht. den pronominal reference (*ein Mädchen – sie* eller *ein Mädchen – es*; jf. Geyer 2012).

enstavelssubstantiv er fem., er mindre jo flere konsonanter der findes i onset (dvs. foran stavelsens vokaliske kerne) og/eller coda. Problemet med denne tendens er, at gyldigheden først stiger til et brugbart niveau når rækkevidden falder markant. Ifølge Eisenberg (2006: 153) og Zubin & Köpcke (1981: 441) giver 1 konsonant i onset en sandsynlighed for mask. ved 59 % af i alt 853 substantiver (jf. Köpcke & Zubin 2009: 148 om mask. som default-genus³). Er der 2 konsonanter i onset, stiger sandsynligheden for mask. til 73 % ved i alt 505 substantiver, dog bliver den gyldighedsmæssigt robuste sandsynlighedsværdi på 82 % ved 3 konsonanter i onset kun relevant for 51 substantiver i alt. Tallene for antal konsonanter i coda og sandsynligheden for mask. er i det store og hele lige sådan.

Takket være stor rækkevidde kan reglen, at flerstavelssubstantiver, der slutter på /ə/, oftest er fem., dog godt bruges – til trods for en række undtagelser som fx mask. *Name* ‘navn’, *Käse* ‘ost’, *Glaube* ‘tro’, *Wille* ‘vilje’ og *Löwe* ‘løve’ eller neutr. *Ende* ‘ende’, *Auge* ‘øje’ og *Gebirge* ‘bjergkæde’.

Det sidstnævnte eksempel *Gebirge*, en kollektivdannelse ud fra *Berg* ‘bjerg’, markerer overgangen til morfologisk baserede genusregler. Disse giver mulighed for at forudsige et tysk substantivs genus mere pålideligt end fonologiske og semantiske regler, og dette leder frem til den generelle iagttagelse, at jo mere morfologisk komplekst et substantiv er, desto nemmere er det at forudsige dets genus. Der er dog, igen, ingen semantisk motiveret sammenhæng mellem affiksernes form eller betydning og den genus de udløser. Regler, der hyppigt nævnes i denne sammenhæng, er fx at substantiver afledt med suffikserne *heit/keit* (deadjektivisk), *ung* (deverbal) eller *schaft* (oftest desubstantivisk³) har fem. genus, eller at substantiver afledt med diminutiv-suffikserne *chen/lein* er neutr. – og dette gælder så godt som uden undtagelse. Andre afledninger fremstår mindre regelmæssigt, fx sådanne med suffikset *nis* (en del fem., men flest neutr.) eller *el* (ofte mask., dog en del neutr.). Komposita arver deres genus fra kompositionens sidste led – dette hjælper dog ikke meget, hvis ikke det sidste kompositionsleds genus kan identificeres ud fra andre faktorer.

Sammenfattende kan man sige, at fonologiske regler ganske vist ikke er vigtigst i denne sammenhæng, men at fonologien dog spiller en vis rolle, når man skal give en udtømmende beskrivelse af genus i tyske substantiver.

3 Må ikke blandes sammen med komposita der indeholder *Schaft* ‘skaft’ som sidste kompositionsled.

3.2. *Finsk stadiesveksling*

Mit andet eksempel handler om grænsefladen mellem fonologi og morfologi i finske ord. Det drejer sig om et allomorfi-fænomen i stammen der både er fonologisk betinget og meget forudsigeligt ved suffigering. Nærmere bestemt sker der forandringer af konsonantismen foran en vokalisk kerne i ordets sidste stavelse, såfremt denne konsonant udgøres af en plosiv. Afhængig af, om denne sidste stammestavelse omdannes i forbindelse med suffikset til en åben (dvs. uden konsonant i udlyd) eller en lukket (dvs. med konsonant i udlyd) stavelse, indtræffer der en såkaldt stadiesveksling: I åben stavelse bruges det såkaldte stærke stadium, i lukket stavelse det svage.

I tabel 1 vises der, i grafematisk fremstilling, nogle instruktive eksempler fra nominalbøjningen. Bemærk at det ikke spiller nogen rolle om suffikset bevirker at stammestavelsen bliver lukket og står som ordformens sidste stavelse, som der sker når gen. sg. /n/ suffigeres, eller om den bliver til ordformens næstsidste stavelse, som det sker når fx suffikset for inessiv (en lokalkasus med betydnngen 'i') suffigeres.

Punktum indikerer stavelsesgrænser. Skrevne dobbeltkonsonanter betegner ambisyllabicitet og meningen med punktum mellem de to konsonantbogstaver er at vise netop dette.

lydforandring	nominativ	betydning	genitiv	Inessiv
lang ustemt plosiv ~ kort ustemt plosiv	kaup.pa	butik	kau.pan	kau.pas.sa
	hat.tu	hat	ha.tun	ha.tus.sa
	kuk.ka	blomst	ku.kan	ku.kas.sa
sonorant + homorgan ustemt plosiv ~ lang sonorant	kam.pa	kam	kam.man	kam.mas.sa
	ran.ta	strand	ran.nan	ran.nas.sa
	kaupunki /kau.puŋ.ki/	by	kau.pun.gin /kau.puŋ.ŋin/	kau.pun.gis.sa /kau.puŋ.ŋis.sa/
	val.ta	magt	val.lan	val.las.sa
	par.ta	skæg	par.ran	par.ras.sa
kort ustemt plosiv ~ kort stemt plosiv / frikativ / Ø	kyl.py	bad	kyl.vyn	kyl.vys.sä
	ko.ti	hem	ko.din	ko.dis.sa
	mä.ki	bakke	mä.Øen	mä.Øes.sä
	lu.ku	tal	lu.vun	lu.vus.sa
	kär.ki	sprøjte	kär.jen	kär.jes.sä

Tabel 1: Finsk stadiesveksling – eksempler

Især den tredje gruppe – vekslingen mellem kort ustemt plosiv og kort stemt plosiv for /t/ ~ /d/, frikativ for /p/ ~ /v/ og forskellige alternativer for /k/ ~ Ø, /v/ eller /j/ behøver yderligere forklaring, og en sådan består i at stadiavekslingen historisk set (i det 16. årh.) skete helt regelmæssigt mellem plosiv og frikativ ikke bare for det labiale /p/ ~ /v/, men også for det alveolære /t/ ~ /ð/ samt det velære /k/ ~ /ɣ/. Da et passende grafem manglede, erstattedes <dh> efterhånden med <d>, hvilket efterfølgende med skriftsprogets voksende indflydelse førte til nutidens – noget uregelmæssige – standardform. For den velære frikativ fandtes <gh> eller <g> som skrivemåder, men dette virkede åbenbart ikke tilfredsstillende, så enten blev den helt udeladt pga. sin ringe fonetiske substans eller også blev den gengivet med et nogenlunde passende konsonanttegn: <v> mellem lukkede runde vokaler eller <j> før /e/ (palatalisering) (jf. Lehikoinen 1995: 207f.).

I grammatiske fremstillinger for finsk skelnes der i reglen mellem kvantitativ og kvalitativ stadiaveksling, hvor kvantitativ betyder, at kun det ustemte plosivs længde forandrer sig (se eksempler *kauppa*, *hattu*, *kukka*), mens kvalitativ stadiaveksling betyder, at det ustemte plosiv skifter konsonantklasse og bliver enten stemt plosiv hhv. frikativ, assimileres til en sonorant eller elideres (se eksemplerne i det følgende).

Stadiavekslingen foregår ikke uden undtagelser. For en række ord – mest låneord af yngre dato – anvendes stadiavekslingsreglerne ikke, skønt betingelserne ville være opfyldt idet de lydlige forudsætninger foreligger; jf. *auto* ‘bil’ gen. *auton* og ikke **audon*, inessiv *autossa* og ikke **audossa*. Visse konsonantkombinationer blokerer generelt for stadiavekslingen, fx /tk/ (plosiv + plosiv) som i *matka* ‘rejse’, gen. *matkan* og ikke **matŌan*, eller omvendt sagt: Stadiavekslingen indtræffer kun, når den aktuelle plosiv kommer efter en vokal eller sonorant, dog ikke efter en obstruent. Dertil kommer en række tilfælde, hvor stadiaveksling ikke gennemføres pga. leksikalske forhold, som ofte har en historisk forklaring, eller hvor både en form med og en uden stadiaveksling er mulig, fx *nahka* ‘pels’, gen. *nahkan* uden eller *nahan* med stadiaveksling (jf. Fromm 1982 for en detaljeret fremstilling).

Dette lidt uoverskuelige bundt stadiavekslings-relationer kan ikke sammenfattes – i hvert fald ikke på en økonomisk måde – under en enkel regel, der dækker alle tilfælde. Det underliggende princip om konsonantisk styrke, som omfatter de fleste tilfælde, kan og bør dog formuleres og forklares i en gram-

matik over det finske sprog, fordi der altid er tale om forskellen mellem en mindre konsonantisk styrke i svagt stadium overfor en større konsonantisk styrke i stærkt stadium. At bruge dette basale og typologisk vægtige fonologiske princip om konsonantisk styrke bevirker en meget nemmere og elegantere beskrivelse af stadiesvekslingen og dermed af allomorfen i stammerne end at sætte en hel række forskellige fleksionsklasser op, som man kan se gjort fx i visse didaktiske grammatikker.

Ifølge det grundlæggende arbejde af Vennemann (1988) kan lydklasser ordnes på en skala af konsonantisk styrke; dette vises i figur 1. En position til venstre for tegnet > indebærer mere konsonantisk styrke end en position til højre for det:

plosiv > frikativ > nasal > likvid > vokal

Figur 1: Konsonantisk styrke ifølge Vennemann (1988)

Derudover gælder det, at lange konsonanter har større konsonantisk styrke end korte konsonanter og at ustemte konsonanter har større konsonantisk styrke end deres stemte modparter; det kan tilføjes at lukkede vokaler har større konsonantisk styrke end åbne vokaler – dette berører dog ikke den finske stadiesveksling.

3.3. Tyske præfiks- og partikelverber

Det sidste eksempel der skal illustrere grænsefladen mellem fonologi og morfo-syntaks, er de tyske præfiks- og partikelverber. Enhver grammatik over det tyske sprog, det være for undervisningsbrug i tysk som fremmedsprog eller som videnskabelig sprogbeskrivelse, berører dette emne. Præfiks- og partikelverber er de to mest produktive orddannelsestyper for tyske verber; der findes tilmed minimale par som *umschréiben* ‘gengive med andre ord, omskrive’ vs. *úmschreiben* ‘skrive om, omarbejde’ eller *úberhólen* ‘hente over; efterse’ vs. *úberholen* ‘sætte over’, der i infinitiv kun adskiller sig ved den leksikalsk bestemte trykfordeling. I disse verbalparadigmer finder man en regelmæssig og fuldstændig forudsigelig sammenhæng mellem leksikalsk bestemt trykfordeling og morfo-syntaktisk konstruktion. I de såkaldte præfiksverber er et tryksvagt præfiks og verbalstammen fast sammensatte, dvs. at præfikset står sammen med stammen i alle finitte og infinitte fleksionsformer samt i

de relevante orddannelseskonstruktioner. I modsætning til præfiksverberne står de løst sammensatte partikelverber med deres trykstærke partikler, dvs. morfemer, der i visse former (de infinitte) står fast tilknyttet verbalstammen, men løst tilknyttet i en del andre former – derunder de vigtige og hyppige finitte former; jf. *umschreiben* ‘gengive med andre ord, omskrive’ – *ich umschreibe* ‘jeg omskriver’ vs. *umschreiben* ‘skrive om, omarbejde’ – *ich schreibe ... um* ‘jeg skriver om’, hvor der i tysk kan stå fx et objekt mellem det finitte verbum og partiklen (*ich schreibe das Kapitel um* ‘jeg omarbejder kapitlet’). Til forskel fra præfiksverberne indgår også de grammatiske morfemer *ge-* og *zu* i dannelsen af partikelverbernes infinitte former.

Tabel 2 viser alle relevante former i traditionel grammatisk terminologi og ifølge Bechs (1983) “status” (angivet efter /):

gramm. form	præfiksverb	partikelverb
finitt form	<i>umschreib</i> -FLEX	<i>schreib</i> -FLEX ... <i>um</i>
infinitiv / supinum 1. status	<i>umschreiben</i>	<i>umschreiben</i>
particip I / partizipium 1. status	<i>umschreibend</i> -FLEX	<i>umschreibend</i> -FLEX
infinitiv med <i>zu</i> / supinum 2. status	<i>zu umschreiben</i>	<i>um-zu-schreiben</i>
particip I med <i>zu</i> / partizipium 2. status	<i>zu umschreibend</i> -FLEX	<i>um-zu-schreibend</i> -FLEX
particip II / supinum 3. status	<i>umschrieben</i>	<i>um-ge-schrieben</i>
particip II / partizipium 3. status	<i>umschrieben</i> -FLEX	<i>um-ge-schrieben</i> -FLEX
orddannelse <i>ge</i> -[verbalstamme]- <i>e</i>	* <i>Ge-umschreib-e</i> (? ¹ <i>Umschreibere</i>)	<i>Um-ge-schreib-e</i>

Tabel 2: Tyske præfiks- vs. partikelverber, finitte og infinitte former

Kombinationer af præfiks og partikel forekommer fx i verberne *umverteilen* ‘omfordele’ og *einbeziehen* ‘inddrage’, hvor rækkefølgen er partikel-præfiks-stamme. Disse konstrueres som normale partikelverber, jf. *ich verteile das Vermögen um* ‘jeg omfordeler formuen’, *umzuverteilendes Vermögen* ‘formue, der skal omfordeles’, osv. Den omvendte rækkefølge, præfiks-partikel-stamme, findes tilsyneladende i verber som *beaufsichtigen* ‘tilse’ eller *veruntreuen* ‘begå underslæb’. Disse er dog ikke deverbale, men denominale afledninger med substantivet *Aufsicht* ‘opsyn’ og adjektivet *untreu* ‘utro’ som afledningsbasis og behandles som normale præfiksverber. Det samme gælder fx *übertornteilen* ‘snyde’ (< *Vorteil* ‘fordel’) med *über* som præfiks (ikke som partikel).

En sporadisk forekommende type er dobbelpartikelverber, dvs. verber, der er afledt af allerede eksisterende partikelverber. Som eksempel kan nævnes *durchabfertigen* ‘tjekke igennem’ (< *abfertigen* ‘ekspedere’), som kan erstatte det gængse *durchchecken*. Den type verber mangler dog de finitte former og kræver derfor en konstruktion, hvor de kan bruges infinit.

Bortset fra disse specielle tilfælde kan det konstateres, at den meget regelmæssige, fuldstændigt forudsigelige sammenhæng mellem leksikalsk bestemt trykfordeling og morfo-syntaktisk konstruktion for præfiks- og partikelverber i tysk korrelerer, dvs. de morfo-syntaktiske konstruktioner er fuldstændigt forudsigelige ud fra trykfordelingen, og ud fra de morfo-syntaktiske konstruktioner kan man entydigt slutte sig til trykfordelingen. Bemærk dog at denne sammenhæng ikke giver nogen kausal forklaring.

4. /-st/ eller /-əst/ som suffiks i 2. pers. sg.

Et noget indviklet problem i den tyske verbal morfologi er dannelsen af 2. pers. sg.-formen i indikativ, hvor der ved første og også ved andet blik kan iagttages en række inkonsistenser. Sommetider indeholder det kombinerede person-numerus-suffiks et schwa, sommetider ikke, og denne allomorfi af /-əst/ og /-st/ virker næppe forudsigelig. Denne diskussion drejer sig om lydformerne, ikke om den grafematiske repræsentation.

4.1. Eksempler

Kigger man på former der ligner hinanden eller tilmed på minimalpar-former, så er det fx fint med formen *hältst* ‘(du) holder’ til *halten* ‘at holde’, men ikke med **zeltst* ‘(du) telter’ til *zelten* ‘at campere’ (begge to med samme stammevokal /ɛ/ på trods af den forskellige stavemåde), hvor den korrekte form lyder *zeltest*. Til *findest* ‘(du) finder’ hører i standardvarieteten *fandst* ‘(du) fandt’; ikke helt udelukket, om end tvivlsom er formen [?]*fandest*, som faktisk viser samme lydstruktur som *findest*, bortset fra vokalkvaliteten i stammen. Formen *schnitzst* ‘(du) snitter’ (jf. *schnitzen* ‘at snitte’), der ender på [tst], er fin, dette gælder dog ikke (bortset fra synkoperet form i substandard) for **schneidst* ‘(du) skærer’, der ligeså ender på [tst] pga. assimilation af /d/ i stammeudlyd; her skal det være *schneidest* – alle former til *schneiden* ‘at skære’. At plosiven /d/ bliver ustemt synliggøres eksplicit grafematisk i *lädst* ‘(du) laster’ (jf. *laden* ‘at laste’), hvor hverken **ladest* eller **lädest* er mulige. I stedet for standardformen *trittst* ‘(du) træder’, til *treten* ‘at træde’, kan man udenfor standardudtale høre [?]*tretest*

(jf. *betest* '(du) holder bøn', < *beten* 'at holde bøn'), dog ikke **tretst*; helt fin er derimod *tratst* '(du) trådte' (evt. også *?tratest*). Til trods for formerne *rittst* '(du) red', til *reiten* 'at ride', og det homofone *ritzt* '(du) ridser', til *ritzen* 'at ridse', er **bittst* '(du) beder' ikke mulig, her skal det hede *bittest*. Og til trods for *qualmst* '(du) oser', jf. *qualmen* 'at ose', er fx *??atmst* '(du) ånder' langt værre end *atmest*. Disse få eksempler viser, at det er vanskeligt at identificere klare mønstre for allomorfen /st/ vs. /schwa st/ i 2. pers. sg. former. Det er tydeligt, at forklaringer som, at en schwa-epentese foran /st/ sker for at gøre udtalen lettere, er vildledende.

4.2. *Hvad siger grammatikkerne?*

Rådspørger man nogle af de store grammatikker over det tyske sprog (Helbig & Buscha 2001, Eisenberg 2006, Engel 2004, Duden 2009, Darski 2010), så bliver billedet ikke væsentligt klarere. Der er udbredt enighed om, at *-st* er den egentlige endelse for 2. pers.sg. og at *-est* er en sideform der kun forekommer under visse betingelser. Især sker "e-Einschub" ('e-indskud') ifølge Duden 2009: 441 efter stammeudlyd på *d* eller *t*; der nævnes dog også andre stammeudlyd-konsonant(kombination)er som obstruent + nasal *m*, *n* eller konsonant (undtagen *l*, *r*) + nasal *m*, *n* for forekomsten af sideformen med schwa. Et ekstra aspekt i forbindelse med 2. pers. sg. formen er, at for at undgå fordobling af *s* tilføjes kun *-t* som fleksiv efter stamme på *-s*, *-ß*, *-x*, *-z*.

Når de aktuelle segmenter ikke entydigt skrives med kursiv her, skyldes dette grammatikkernes fremgangsmåde: I alle de nævnte fremstillinger går man mere eller mindre eksplicit ud fra skriftformen, som fx formuleringen om "e-indskud" viser det indføjede bogstav *e*. Jeg anser dette for problematisk, fordi det her helt klart drejer sig om et fonologisk eller morfo-fonologisk fænomen.

Et diskussionspunkt i grammatikkerne er, om *-t-* (Eisenberg) eller *-te-* (de andre) skal analyseres som præteritumsuffiks for de regelmæssige (svage) verber. Alt efter, hvilken variant man foretrækker, bliver det *-est* eller *-st* som suffiks for 2. pers. sg.: *arbeite-t-est* vs. *arbeite-te-st*. Da begge analyser leder til fuldstændig regelmæssige og komplet forudsigelige forhold, diskuteres emnet ikke videre her. Jeg går ud fra et præteritumsuffiks på *-te-*.

Eksemplerne i det foregående afsnit viste, at endelsen ikke nødvendigvis indeholder schwa, når verbalstammen slutter på en alveolær plosiv. Dette drøftes på forskellige måder i de undersøgte grammatikker. Engel (2004)

nøjes med at nævne dette faktum som resultat af en kontraktion (“Manche dieser Verben haben allerdings in der 2. und 3. Pers. Sing. eine kontrahierte Form”⁴) og at opremse nogle af de pågældende verber. Duden (2009: 456) oplyser om følgende betingelser: “Wenn das Verb in der 2. und 3. Person Sg. Ind. Präs. Umlaut oder e/i-Wechsel aufweist, werden in diesen Formen e-lose Personalsuffixe verwendet.”⁵

Denne korte redegørelse for, hvad nogle af de mest relevante grammatikker over det tyske sprog skriver om forklaringen af allomorfen /st/ vs. /əst/ i 2. pers. sg. viser, at der åbenbart tale om tre faktorer, der spiller ind: (i) stærkt vs. svagt verbum, (ii) præsens vs. præteritum, (iii) stammens udlyd /t,d/ vs. andet lyd.

4.3. En distributionsanalyse

Kigger man systematisk på distributionen af allomorfen /əst/, der åbenbart udgør det markerede element og som derfor behøver at blive forklaret, så kan det konstateres, at den forekommer som vist i tabel 3:

i præsens	
af regelmæssige (svage) verber	efter alveolær plosiv /t, d/ <i>knetest, weidest</i> efter K + /m, n/ <i>atmest, rechnest</i> dog ikke når K = likvid /l, r/: <i>qualmst, schwärmst</i>
	! <mm> = /m/ <i>rammst</i> , <nn> = /n/ <i>trennst</i>
af uregelmæssige (stærke) verber	efter alveolær plosiv /t, d/ <i>bittest, findest</i> dog ikke når stammevokalen forandres <i>lädst, trittst</i>
i præteritum	
af regelmæssige (svage) verber	aldrig (når <i>-te-</i> som tempusflektiv)
af uregelmæssige (stærke) verber	evt. efter koronal obstruent, plosiv /t, d/ eller sibilanter /s, ʃ/ som varianter i uformel tale

Tabel 3: Distributionsanalyse af allomorfen /əst/ for 2. pers. sg. i tyske verber

Den videre analyse afstår fra at inddrage faktorerne verbalklasse (uregelmæssig / stærk vs. regelmæssig / svag) og tempus (præsens vs. præteritum). Fænomenet kan analyseres udelukkende ud fra lydstrukturen, og her spiller forekomsten af en alveolær plosiv /d/ eller /t/ i stammeudlyd sammen med en mulig forandring af stammevokalen (omlyd eller aflyd) åbenbart den afgørende rolle.

4 ‘Nogle af disse verber har dog i 2. og 3. pers. sg. en kontraheret form’.

5 ‘Når verbet i 2. og 3. pers. sg. opviser omlyd eller e/i-veksling, så bruges person-suffixer uden e i disse former.’

Reglen R' for allomorfin i 2. pers. sg. suffikset kan i en foreløbig version formuleres som følger:

Fleksivet for 2. pers. sg. er som regel /st/.

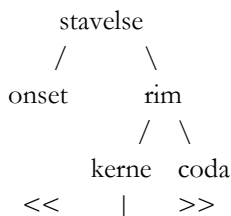
Dog står der /əst/ og ikke /st/ som fleksiv, hvis og kun hvis (1) stammen slutter på en alveolær plosiv /t, d/ og, samtidig, stammevokalen ikke forandres ift. infinitivformen, eller (2) stammen har en følge af konsonant (undtagen /l, r/) + nasal som udlyd.

Bemærk at (1) /ə/ efter alveolær plosiv /t, d/ kan forklares som en fonologisk proces (epentese) for at undgå alt for komplekse stavelsestrukturer – selvom disse er mulige, som eksemplerne i 3.1 har vist. Betingelsen at forandringen i stammevokalen blokerer denne schwa-epentese er dog kun en korrelation og indeholder ikke noget forklarende momentum. (2) udgør en komplikation, som undersøges nærmere i det følgende afsnit.

4.4. Komplikation: K + nasal i stammens udlyd

Spørgsmålet i dette afsnit er, hvorfor **atmst* (< *atmen* 'ånde'), **rechnst* (< *rechnen* 'regne'), **ordnst*, (< *ordnen* 'ordne') **widmst* (< *widmen* 'tilegne') ikke er mulige i modsætning til fx *qualmst* (< *qualmen* 'ose') og *schwärmst* (< *schwärmen* 'sværme'). Målet er at forklare særbetingelsen (2) i reglen R'. Her er det nødvendigt at inddrage sonoritet som et universelt fonologisk begreb.

Begrebet sonoritet beskriver lydenes "fyldighed" (ty. *Schallfülle*) og må ikke forveksles med lydstyrke (jf. Schubiger 1977, Geyer 2011). Sidstnævnte er en vigtig psyko-akustisk størrelse der rækker ud over lydenes rent akustiske egenskaber. Sonoritet beskriver en lyds potentiale til at udvikle en vis grad af lydstyrke. /a/ som maksimalt åben vokal anses som den mest sonore lyd, som potentielt kan blive højest af alle lyde, mens plosiver står i den anden ende af skalaen som mindst sonor og dermed som potentielt sagtest; nasaler fx placeres i midten. Dog skal det bemærkes, at man uden videre kan producere et (energisk) [m] med større lydstyrke end et (svagt, hvisket) [a]. Produces disse to lyde med samme energi, så viser det sig dog, at [a]-et udfolder en højere lydstyrke en [m]-et, og dette sker simpelthen pga. den højere grad af sonoritet. Sonoriteten forløber ujævnt hen over en stavelse. Dens maksimum ligger i kernen (eller snarere omvendt: et sonoritetsmaksimum skaber stavelseskernen) og er lavere ved stavelsens ender. Ideelt forløber sonoriteten kontinuerligt tiltagende frem til kernen og aftager derefter lige kontinuerligt. Minimum af sonoritet markerer onsets af en ny stavelse. Jf. figur 2:

Figur 2: Non-lineær stavelsesstruktur og sonoritetsforløb

En enkel variant af det såkaldte sonoritetshierarki (invers konsonantisk styrke, jf. 2.2) ser således ud (for mere udarbejdede versioner se fx Maas 1999); den lydklasse der står til venstre for tegnet > har højere sonoritet:

vokal > likvid > nasal > frikativ > plosiv

Figur 3: Sonoritetshierarki, simpel version

Derudover gælder det, at stemte konsonanter er mere sonore end ustemte konsonanter; at åbne vokaler er mere sonore end lukkede vokaler; og at nasale vokaler er mere sonore end deres orale modparter. Det skal fremhæves, at sonoritetshierarkiet beskriver en universel tendens; enkelte sprog kan dog have særlige afvigelser, fx dansk og tysk med deres ekstrasyllabiske sibilanter foran onsets / eller efter coda, jf. *skrifts*, *Stadt* ‘by’.

Når dette er sagt, kan sonoritetsforløbene i de aktuelle 2. pers. sg. verbformer nu undersøges.

<i>kamst</i>	<i>qualmst</i>	<i>*atmst</i>
< >>>	<< >>>>	< ><>>

Det bliver tydeligt at **atmst* har 2 sonoritetstoppe – en mere udpræget på /a/ og en mindre udpræget på /m/ og ordformen er derfor ikke-velformet. Nasaler kan fungere som stavelseskerne i tysk, dog kun i reducerede former i uformel tale, jf. *ha.bm* ‘at have’ (desuden med assimilation n > m), *rei.tn* ‘at ride’, *sa.gŋ* ‘at sige’ (med assimilation n > ŋ), hvilket muliggør **atmst* som form i talesproglig produktion. De forekommer dog ikke systematisk og heller ikke i fuld artikulation, hvor to velformede stavelser først skabes ved /ə/-inds kud: *at.məst*.

Sonoritetens betydning for allomorfen kan formuleres i en tillægsregel R+. Det er kun de tre lydklasser vokaler, sonoranter og obstruenter, der er relevante her:

Allomorfen /øst/ står, når suffigeringen af kun /st/ ville give en ikke-velformet stavelse mht. sonoritetsforløbet i codaen (3 lydklasser: vokaler > sonoranter > obstruenter).

I kombination med den foreløbige regel R' giver dette den samlede regel R, der lyder som følger:

Fleksivet for 2. pers. sg. er som regel /st/.
Dog står der /øst/ og ikke /st/ som fleksiv, hvis og kun hvis (1) stammen slutter på en alveolær plosiv /t, d/ og, samtidig, stammevokalen ikke forandres ift. infinitivformen, eller (2) når suffigeringen af kun /st/ ville give en ikke-velformet stavelse mht. sonoritetsforløbet i codaen (3 lydklasser: vokaler > sonoranter > obstruenter).

5. Konklusion

Til slut vil jeg fremhæve to aspekter:

Det ene er, at fonologien af gode grunde bør ses som en uundværlig del i en grammatisk beskrivelse af et sprog – i hvert fald når målet er at skabe grammatikker der er velegnede til sammenligning af forskellige og tilmed vidt forskellige sprog. I den almen-sammenlignende grammatik med sin dobbelte tilgang via form- og funktionssiden er der overordnet tre steder, hvor fonologien kommer ind i billedet: (i) Fonologiske forhold generelt, segmentale som suprasegmentale, bør være med i oversigten til en grammatik, fx som et indledende kapitel, hvor der også gives oplysninger om hvordan sproget er beslægtet med andre sprog, om sociolingvistiske forhold og i hvilken grad sproget er dokumenteret. (ii) Fonologiske forhold, der er betydnings- og meningsbærende – herunder intonationsforløb i forhold til pragmatiske ytringsmodi og accentstrukturer i forhold til informationsstruktur – bør behandles i de tilsvarende onomasiologiske dele af grammatikken. (iii) Fonologiske forhold, der interagerer på grænseflader som fonologi + X og på den måde bidrager til en adækvat og økonomisk beskrivelse af sprogets forminventar, bør inddrages i de respektive semasiologiske kapitler. Det er fremfor alt en systematisk inddragelse af de sidstnævnte fænomener i grammatikbeskrivelsen denne artikel har plæderet for.

Det noget udviklede eksempel ang. fleksivet i 2. pers. ind. i tyske verber viser, at det – i dette tilfælde – er muligt at formulere en regel for allomorfen

/st/ ~ /əst/ udelukkende på fonologisk basis. Fra en almen-sammenlignende synsvinkel er det dog vigtigt at skelne mellem et sprogs idiosynkratiske fonologiske forhold, her vokalforandring uanset af- eller omlyd, der bidrager til den første betingelse af allomorfi-reglen, og universelle tendenser, her sonoritet og stavelsesstruktur, der gør sig gældende i den anden af betingelserne. Disse aspekter trænger til en nærmere udforskning i grammatikskrivningens videre teoribygning.⁶

Litteratur

- Bech, G. (1983). *Studien über das deutsche verbum infinitum* (2. udg.). Tübingen: Niemeyer.
- Darski, J. (2010). *Deutsche Grammatik: ein völlig neuer Ansatz*. Frankfurt a. M.: Lang.
- Duden (2009) = *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache* (8. udg.). Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Eisenberg, P. (2006). *Grundriss der deutschen Grammatik*. Bind 1: *Das Wort* (3. udg.). Stuttgart: Metzler.
- Eisenberg, P. (1989). *Grundriss der deutschen Grammatik* (2. udg.). Stuttgart: Metzler.
- Engel, U. (2004). *Deutsche Grammatik – Neubearbeitung*. München: Iudicium.
- Helbig, G. & J. Buscha (2001). *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie.
- Fromm, H. (1982). *Finnische Grammatik*. Heidelberg: Winter.
- Gabelentz, G. v. d. (1901). *Die Sprachwissenschaft: ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* (2. udg.). Leipzig: Tauchnitz.
- Geyer, K. (2011). Diphthongology meets language documentation: The Finnish experience, i G. Haig et al. (red.) *Documenting endangered languages: Achievements and challenges*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 177-200.
- Geyer, K. (2012). Obligater und potentieller Genuskonflikt bei Personenbezeichnungen, i F. Grucza (Hrsg.) *Akten des XII. Internationalen Germanistenkongresses, Warschau 2010: Einheit und Vielheit der Germanistik weltweit*, Bern u.a.: Lang, 41-46.
- Geyer, K. (2014). Vom Nutzen phonologischer Regeln beim Fremdsprachenlernen: /st/ oder /est/ als Flexionsendung für die 2. Person Singular, i

6 Jeg skylder min kollega Eva Skafte Jensen en stor tak for at omdanne noget som jeg antog var dansk, til rigtig dansk i denne artikel.

- J. Möhring & N. Mackus (red.) *Wege für Bildung, Beruf und Gesellschaft – mit Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*, Göttingen: Universitätsverlag, 109-127.
- Geyer, K., K. Farø & E. Hallsteinsdóttir (2014). Form, funktion, kognition, reception, produktion: en ny almen-sammenlignende e-grammatik, *Ny forskning i grammatik* 21, 69-85.
- Köpcke, K. M. & D. A. Zubin (1996). Prinzipien für die Genuszuweisung im Deutschen, i E. Lang & G. Zifonun (red.) *Deutsch typologisch*. Berlin: de Gruyter, 473-491.
- Köpcke, K. M. & D. A. Zubin (2009). Genus, i E. Hentschel & P. M. Vogel (red.) *Deutsche Morphologie*. Berlin, New York.: de Gruyter, 132-154.
- Lehmann, C. (1989). Language description and general comparative grammar, i G. Graustein & G. Leitner (red.) *Reference grammars and modern linguistic theory*, Tübingen: Niemeyer, 133-162.
- Maas, U. (1999). *Phonologie. Einführung in die Funktionale Phonetik des Deutschen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Lehikoinen, L. (1995). *Suomea ennen ja nyt: Suomen kielen kehitys ja vaihtelu* (2. udg.). Helsinki: Finn Lectura.
- Mosel, U. (2006). Grammaticography: the art and craft of writing grammars, i F. Ameka, A. Dench & N. Evans (red.) *Catching language: the standing challenge of grammar writing*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 41-68.
- Mosel, U. (2002). Analytic and synthetic language description, i K. Ezawa et al. (red.) *Linguistik jenseits des Strukturalismus: Akten des II. Ost-West-Kolloquiums, Berlin 1998*, Tübingen: Narr, 199-208.
- Schubiger, M. (1977). *Einführung in die Phonetik* (2. udg.). Berlin: de Gruyter.
- Vennemann, T. (1988). *Preference laws for syllable structure and the explanation of sound change: With special reference to German, Germanic, Italian, and Latin*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Zubin, D. A. & K. M. Köpcke (1981). Gender: A less than arbitrary grammatical category, *Chicago linguistic society* 17, 439-449.

